

ЕКСКЛЮЗИЯ В СУЧАСНІЙ КУЛЬТУРІ

У статті запропоновано підхід до вивчення ексклюзивних процесів у сучасній культурі, завдяки базовому розрізненню «реальність–віртуальність» на основі теорій соціальних систем Лумана, дискурсів (Фуко, Лакло і Муф, Феркло) та порядків величання Тевено і Болтанські.

Ключові слова: ексклюзія, культура, реальність, віртуальність, онтологія, дискурс, порядки величання, режими дії, критерії стратифікації.

У широкому розумінні соціальна ексклюзія (соціальне виключення) – процес, що призводить до кризи, недостачі чи розриву соціальних зв'язків індивідів із суспільством [9, с. 67]. Інакше кажучи, ексклюзія – це завжди те, що перебуває поза соціальним порядком. Таке її місцезнаходження означає, що вона може бути як своєрідним анти-порядком, так і по той бік усяких порядків.

Історія, написана з точки зору прав і свобод людини (починаючи з Французької революції), встановила в колективній свідомості парадигму ототожнення влади й ексклюзії та відповідно свободи й інклюзії, забезпечивши таким чином ексклюзії публічний голос, завдяки якому внаслідок демократичних дебатів вона правомірно відтепер могла перетікати в інклюзію: «волю, рівність і братерство». Така модерна парадигма, за якої існувала змога за Фуко в «Наглядати і карати» з страхом і трепетом впізнавати владу в монархічне обличчя протягом привселюдних катувань-покарань, зберігає свій вплив і донині, коли головні причини всякого роду ексклюзій вбачаються в ликах економічної і політичної еліти, а шлях до свободи лежить в заміні останньої новою і кращою, як це ілюструє, наприклад, класична марксистська теорія, в якій ворог втілюється в реальну особу чи то групу (буржуазію), і тому його можна знайти і подолати.

У постмодерному проекті влада суто політичну маску почала доповнювати комерційною, культурною і психічною. Таким чином простір пошуку ексклюзій, хоча і розширився для сучасних теоретиків суспільства, розмічається не конкретними агентами (особою, групою, державою), а соціокультурними формами. Такий зсув відбувся через окультурення (симулякризацію) економіки за логікою реклами (яка зрештою за допомогою сучасних ЗМІ стала шаблоном для перетворень усієї епохи): «Потрібно чітко розрізнити цей її [реклами] подвійний статус: вона є і дискурсом про річ, і власне річчю» [1, с. 177]. Світ став супермаркетом (Уельбек), на полицях якого товари давно розчинили свою економічну детермінанту в повсякденності й культурі (продес комотизації, за С. Лешом). Через Товар,

культуру продають і купують, миються в душі і чистять зуби, тобто вона стала частиною повсякденності – щоденною працею над статусами та ідентичностями. Культура почала відігравати дедалі більшу роль у конституюванні класів (Бурдьє), які спочатку хоча б у своїй основі залишалися ще марксовими, а потім врешті й зовсім розгорнулися горизонтальною стратифікацією на основі культурних стилів (сучасні маркетингові дослідження). Тому цілком співмірним часу видається розглянути феномен ексклюзії в культурі, яка не в останню чергу цементує владу в сучасному суспільстві. Отже, мета цієї статті – виявити онтологічні передумови еманцій соціальної ексклюзії в сучасній культурі з означенням подальшої перспективи дослідження нею зумовлених ієрархій або диференціацій.

Онтологічний запит

Ось, ти дожив і живеш. Та, ти не почувашися ні молодим, ні старим. Ти почувашися нормальним. Це, просто, навколо тебе молоді чи старі люди.

Є. Гришковець. Зараз. Сльоза

Найпомітнішим у наш час культурним кодом, що, за Луманом, покликано структурувати суспільство, на мій погляд, є бінарна опозиція «реальність–віртуальність»¹. Реальність – це

¹ Влучний пасаж прояснення визначення віртуальності в бінарній логіці з реальністю, на мій погляд, дає Л. Юнін. «Сучасний світ в певному сенсі являє собою повернення до невизначеності і нестійкості світу до-модерну. Проте зараз місце потойбічної, чи божественної реальності, пекла і раю займає віртуальна реальність. Про віртуальну реальність чи віртуальні реальності багато говорять, проте мало хто розуміє, що це означає. Термін «віртуальність», широко вживається в сучасній мові, достатньо багатозначний і невизначений. Найчастіше це метафоричне вживання: словом «віртуальний» позначається щось уявлене – продукт фантазії. Проте таке інтуїтивне вживання не таке вже й не вірне. Першопочатково термін «віртуальність» вживався щодо «умовних» властивостей об'єктів у фізиці. Потім до віртуальної реальності почали причисляти тривимірні комп'ютерні макромоделі. Пізніше і всюди під віртуальною реальністю розуміли будь-якого роду репрезентації реальності, позбавлені фізичної субстанції. Вони забезпечуються як технічними (за допомогою комп'ютерної «симуляції»), так і нетехнічними (наприклад, шляхом вживання наркотиків чи завдяки рекламі, пропаганді, впливу мас-медіа) засобами. В максимально широкому розумінні під віртуальною реальністю мається на увазі все, що створене і існує, не будучи актуалізованим в фізичному світі» [5, с. 406].

верховна кінцева область значень, за Шюцом, – повсякденність, головна характеристика якої – це прив’язаність до неї індивіда через тіло, неможливість відійти від фізичного існування. Віртуальність – це всі решта областей кінцевих значень, але не лише сон, гра, наукове теоретизування та ін., як вважав Шюц, а й спричинені технологічними винаходами, такими, наприклад, як у сфері комунікації (мобільний зв’язок, мас-медіа давні, передусім телебачення, та новітні – інтернет). За Луманом, будь-яка система є сенсо-ідентифікаційною, через сенс вона адаптується і зберігається. В нашому випадку сенс сучасної соціальної системи на основі бінарного коду «реальність–віртуальність» зводиться до «культурного пережиття». Це пережиття або бажання «бути» присутнє як у реальності, так і у віртуальності. В реальності воно загострюється іноді до сенсу життя, через межові випробування для тіла: «Потреба випробувати межі, а з ними і сенс людського існування може слугувати мотивом для численних ритуалів і змагань, які дають змогу людям спостерігати, як зустрічаються зі смертю інші; це такі види діяльності, як бокс, авіація, біг на довгу дистанцію, перепливання Ла-Маншу без допомоги водного транспорту, кориди, гірські схождення» [3, с. 415]. Щодо віртуальності цей сенс яскраво проявляється у феномені просиджування (в середньому по 4-8 годин) біля прямокутного вертикального плоского предмета – телевізора, це можливо не інакше як за умови «жити». Ексклюзія таким чином у сучасному суспільстві проявляється в доступі до самої можливості пережиття, причому неважливо, в реальності чи віртуальності. Так, сидячи вісім годин на робочому місці за, скажімо, механічною роботою на комп’ютері, після неї можна залюбки провести ще дві-три години в інтернеті, коли на решті видалась тривала можливість «пожити».

Найкраща модель для розуміння цього сенсу «пережиття» реалізується в системі мас-медіа, за прикладом якої будується і вся соціальна система (Луман). Як ми вже зазначали вище, саме реклама як сплав дискурсу про річ і самої речі (Бодрійяр) втілює в собі ідеальний шаблон функціонування як ЗМІ, так і суспільства на рівні бінарного коду «реальність–віртуальність», який полягає в «культурному пережитті». Реклама – це мініромани про можливості тіла. Вона гармонійно поєднує віртуальність і реальність. Хочеш потрапити в роман – купи батончик і з’їж, і відчуєш, як віртуальність стала реальністю або як можна пережити культуру. Бо реклама існує на віртуальному рівні лише для того, щоб ореальнитися, щоб стати реальною, вона відкрито нав’язує цю манію – «культурного пережиття» всього. І найголовніше, що як віртуальність, так і втілена за допомогою першої, реальність (ку-

пити рекламований масовий продукт) здебільшого доступні для споживання, а отже виключають можливість будь-якої суспільної ексклюзії «культурного пережиття» на рівні реклами.

Інша справа медіа-розваги, які доступні на віртуальному рівні й не завжди на реальному. Наприклад, рідкісний глядач може дозволити собі відпочити на Гаваях, хоча з камерою оператора він, можливо, вже поплавав там разом з акулами. Тому новітнім і визначальним видом ексклюзії, характерним для сучасної культури, є доступ і конкуренція за «культурне переживання» або втілення в реальність віртуальності. Тевено і Болтанські описують такий стан через «режими дії», «блага» і «реальності»: «Підходи політичної і моральної соціології дають можливість звернути увагу на пригноблення одного режиму дії іншими режимами, на пригноблення одного блага чи одного формату реальності іншими благами і форматами реальності, а не просто на панування одного соціального класу над іншим» [10].

Отже, в наш час задоволеність життям – це насамперед задоволеність балансом між віртуальним і реальним. І з цього погляду, останній, найпоширеніший формат мас-медійної продукції – «новини» – найменше здатен задовольнити індивіда. Бо вони потребують самостійного розрізнення психічної системи (поняття Лумана) між реальністю і віртуальністю. Оскільки новини, за визначенням, найбільшою мірою претендують на реальність, то їхня віртуальність завжди драгує і називається недовірою. Справді, якщо у двох попередніх форматах – рекламі й розвагах – віртуальність пропонували пережити реально, то тут нам пропонують віртуальність прийняти за реальність, інакше кажучи, опустити цю межу, яка розділяє віртуальність і реальність, тобто те, що в попередніх форматах було фантастичним, у новинах має сприйматись як реалістичне. Фактично пропонується прийняти логіку божевільного, коли світ мрій нічим не відрізняється від реального. Натомість нормальна логіка громадянина підказує йому, що його вчать не мати якоїсь певної точки зору щодо новин, а отже, і щодо політики взагалі, оскільки особистого досвіду в ній швидше за все не передбачається, а альтернативними джерелами пересічний індивід навряд чи цікавитиметься (менше ніж 10 % дорослої аудиторії користуються інтернетом в Україні [8, с. 224]). А й справді, ексклюзія тут проявляється в обмеженому доступі до реальності, оскільки, як зазначав не один теоретик постмодерну, реальність стає віртуальною навіть там, де йдеться про цілком реальні мільйони громадян країн, якими управляють політики, що обираються у 60 % (показник недовіри серед глядачів новин [8, с. 92]) напівсні, принай-

мні, в українському. Таким чином, структурація «віртуальність–реальність» перевизначає багато дискурсів (див. нижче) в сучасній культурі. Наприклад, публічність, що була в реальності завжди колективним способом встановити справедливість щодо загальноновизнаних норм, інакше кажучи, привселюдно з'ясувати істину, тепер, навпаки, завдяки віртуальності, слугує для того, щоб забезпечити анонімність або шифрування «справжньої» політики, оскільки ЗМІ влаштовують тільки її глобальне інсценування, тоді як соціологам залишається виміряти лише аплодисменти від таких прем'єр.

Загалом, за Луманом, на рівні медіа-системи не існує ексклюзій, оскільки остання в цьому разі – закономірний полюс цієї автореферентної (що самоорганізується) та автопойсисної (що здатна самовідтворюватися) системи на рівні бінарного коду: «ексклюзія–інклюдія». «Неймовірність завоювала інституалізацію. Вона присутня в очікуваннях; вона важлива як привід для повернення уваги» [7, с. 66]. Тому ексклюзія – природна частина медійної системи, без якої остання не змогла б функціонувати. А отже, для віртуальних реальностей, і зокрема для медіа-системи, яка іноді прагне, як ми бачили, видавати себе за реальну, ексклюзія втрачає свою гостроту і стає прийнятною. Метафорично це ілюструють два романи, відзначені літературними преміями, сучасної світової літератури: «Елементарні частинки» М. Уельбека та «Серединна стаття» Дж. Євгенідіса. В «Елементарних частинках» читач зустрічається з двома братами, які символізують у цьому випадку реальність (Брюно) і віртуальність (Джерзінські). Метою життя Брюно є насолода сексом, врешті вивершена ним у власному вірші: «Ми живемо під ярмом щоденної праці в якихось Незрозумілих організаціях, І тільки один засіб лишається нам, щоб виразити себе, Щоб життя попри все відбулося, – це секс» [12, с. 163]. Реальність, або повсякденність, за Шюцом, завжди представлена тілом і всім, що з ним пов'язано. Безтілесність – це ідея повної справедливості (яка є давньою ідеєю християнства вини тіла у всіх гріхах, і тому воно заслуговує на тортури), яка розв'язує майже всі глибокі наявні з народження конфлікту щодо ексклюзії: смерть, секс, сексуальність, вік, стать, раса, етнічність. І саме безтілесність перетворюється на ідеал інклюдії у віртуальності на вимогу нашої культури, простір, в якому здійснюються всі бажання (реальність інтернету), навіть найпотаємніші, дбайливо сховані від сучасної свідомості в складках міфічної пам'яті людства, про вічність, безконечність... «Проте, відчасти парадоксальним чином, життєвий світ вміщує в себе здатність людини уявляти дії і форми поведінки, які вона явно виключає із цього набору можли-

востей. Ці плоди уяви можна проілюструвати атрибутами, якими різноманітні культури наділяли своїх богів, “вічність”, “всюдисущність”, “всевідання” чи “всемогутність”. Оскільки такі якості уявлювані (хоча концепція життєвого світу виключає їх з реальності людського життя), вони нагально стають об'єктами бажань. Таким чином, можна стверджувати, що багато дій і артефактів, реалізованих в межах життєвого світу, отримують свій першопочатковий імпульс – і подальшу енергію – завдяки бажанню досягнути того, що в уяві людини знаходиться за цими межами» [3, с. 473]. Проте, хоча в будь-якій віртуальності людина знову набуває цілісності Бога, вона не уникає перейняти від нього космічну самотність, без тіла вона не здатна відчути тепло іншого. Втрачається здатність комунікувати – не раз наголошувана культурологами щодо своїх сучасників. У романі Уельбека Джерзінські, який уособлює віртуальність наукового теоретизування, гине, тільки-но закінчивши геніальну наукову діяльність. Подружка Брюно, яка, як і її друг, жила сексуальною насолодою, навпаки, самогубиться, лишень тіло стало негожим до своїх колишніх утіх, перетворившись на тіло інваліда. Реальність і віртуальність таким чином в Уельбека розводяться як два протилежні полюси стратегії життя, серед яких віртуальність здобуває перемогу над реальністю, і хоча автор оптимістично-іронічно стверджує, що «...кінець феномена статі як умова розмноження жодною мірою не означає прощання з сексуальними задоволеннями» [12, с. 282], Брюно цим не обманюється. Таким чином, з одного боку, віртуальність, позбавляючи частково людину ексклюзій реальності – ставлення до всякого роду субкультур, екстрасенсів, кунсткамер та інших надзвичайностей, які пропонує кожного дня нам ТБ, зводиться від страху повного ігнорування і заперечення до обізнаного, недовірливого до фантастики-реальності: я знаю, що нічого не знаю. З іншого боку, віртуальність нівелює критичність, яка виникає за рахунок ексклюзії в реальності, оскільки прийняти останню, це насамперед означає критикувати себе, парадокси вже не пробуджують зі сну безрефлексивності, не примушують думати, щоб підігнати в звичний дискурс факт реальності. Свідомість стає всеприймаючою (реальної реальності, однаково, не існує), недарма заколисуючись на ніч прильотом на Землю НЛО в таких передачах, як «Неймовірно, але факт».

Доступ до якнайповноціннішого переживання, яке, як ми бачили, є найбільшою цінністю і смыслом, а отже благом цієї епохи, за Євгенідісом у «Серединній статі» не завжди здобувається через відмову від реальності на користь віртуальності, чи навпаки. В Каллі, яка потім виявляє,

що вона Калл – природній гермафродит, ця ексклюзія, сягнувши свого піку в реальності щодо біологічної статі, водночас випускає його з-під своєї влади. Калл таким чином опиняється і в світі людей, і за його межами, уподібнюючись до безстатевого ангела, він залишається в реальності, яка відкрита йому як віртуальність. Калл легко проникає в душі й тіла людей, не залежачи від часу, і таким чином автор у змозі вмістити в нього історію «переживань» трьох поколінь. Соціальна практика вміщує в себе принаймі три приклади таких ексклюзій з ексклюзіями, здатних примусити реальність імітувати всі переваги віртуальності, це: смерть, геніальність і святість. Чи не тому існує нездоланне легітимне прагнення витягнути з тіла всі соки реальності, хай навіть через алкоголь чи наркотики або іншу ризиковану поведінку. «Вибір людиною способу життя, в якому наявна певна ймовірність ризику для її власного здоров'я, чи то йтиметься про зловживання каваю, заняття альпінізмом чи анальний секс, навряд чи може бути приводом для морального засудження» [3, с. 409].

Тобто в сучасній культурі переживання – це те, що прагне виміряти і заповнити собою всі соти людського буття не лише в мас-медіа, а й в інших різних сферах, як-от наука, робота, сім'я, мистецтво тощо. Щодо науки, то, наприклад, квантова фізика вже не може ставити свої експерименти без впливу на них, тому дослідник не в змозі не пережити свою професійну діяльність, інакше остання втрачає смисл.

Гумбрехт пише наукову книгу «В 1926 році: на вістрі часу», в якій намагається позбавитися давньої парадигми написання історичних книжок із точки зору причинності, натомість презентує свій проект представлення історії, який покликаний спіймати в обійми буття, принаймі за задумом він має безпосередньо пережитись. Гумбрехт, ніби в комору, помістив реальність 1926 року в слова, наче в ноти, які б мали заграти тодішню мелодію, точно на скрипці, або як аромат, заточений у вишукану маленьку пляшечку для читача, який би звільнив, вислухав і впіймав дух цієї реальності. Така витонченість потрібна для пережиття реальності, оскільки воно сточене лише до чистоти тексту, для цього автор, за його словами, навмисне вилучив із книги візуальні образи. Ексклюзія в цьому випадку, на відміну від колажної мас-медійної продукції, проявляється в чистоті експерименту культурного переживання тексту, без усіляких дитячих картинок. Чи означає це, що в західній культурі розум, думка, дискурс, мова – найгостріше натренований орган, який найчутливіше реагує на «життя» і тому здатен «найглибше» пропускати його через себе? Умберто Еко в «Маятнику Фуко» проводить із мовою протилежний експери-

мент: «Мікі – дружина Мікімауса» та інші не зв'язані нічим фрази з різноманітних контекстів утворюють специфічну логіку – надінтерпретацію, вислідковуючи яку, а потім нею слідуючи, головні герої трагічно закінчують життя, поплатившись реальності за віртуальність, нелегким чином здобуту розумом. Загалом, У. Еко, розуміючи й без того фантастичність сьогоденної реальності, прагне поглибити першу, насміхаючись над людською розученістю мислити і співчуваючи його утрудненості в наш час. Наприклад, він посилається на перелік книг, існування яких неможливо перевірити. Як бачимо, в сучасній культурі найбезпечнішим і чи не найімовірнішим варіантом читання навіть наукової літератури є давній і добрий зразок роману, коли його реальність безпосередньо переживається через персонажів (Луман), інакше ми ризикуємо потрапити в пастку надінтерпретацій або віртуальної ексклюзії.

Візьмемо ще сучасне мистецтво. Можна нічого не робити, просто помістити дерева в залу виставки робіт (або намалювати декілька баночок з-під «Кока-Коли»), де вони одразу ж перетворюються на експонати – контекст виставки визначить, за Бурдье, їхню мистецьку новаторську цінність. А концепція – вільна. Завжди знайдеться, що написати, почавши з авторитетів сучасних арт-корифеїв. Справа така, як і в політиці – або довіряти, на якійсь основі, або ні. Ексклюзія – в браку реальності, за винятком відчуття особистості творця на презентації його робіт – головне, щоб було незрозуміло. Презентація себе без себе – нова форма егоїзму, все решта – престижно і модно.

Залишилась психологічна система, або людина, за термінологією Лумана, яку вдається розпізнати в інтересі і яка тепер переважно змушує себе величати «живим журналом» або реальною віртуальністю. Віртуальність із рисами медіа вивисується над реальністю – ексклюзія тіла. Воно стало непотрібним, особливо людині віртуальній. У неї є віртуальне тіло (чи то милиці?): телевизор, телефон, камера, автомобіль, комп'ютер, інтернет, завдяки якому вона сама в собі відтворює проект власного товару кожного дня заживо, супроводжуючи його рекламою з різної культурної мозаїки (Моль) – все, що можна знайти в блогах: думки, або просто якість з'єднані слова, які щось виражають, смайлики, світлини, відео, пісню, відповідну настрою, і т. д. Сенс у тому, що лише індивідуальне самопозиціонування з перспективою успішного бренду заслуговує реалізувати інститут ідентичності в сучасному світі саме в той момент, коли комусь його захочеться пережити в реальності (наприклад, шлюби, інтим і знайомства в інтернеті). Отже, умовою функціонування психічної системи

є сенсотворне – «культурне пережиття», яке вона виробляє як самостійно, так і вимагає забезпечення ним із довколишнього середовища. Сучасна людина для успішної адаптації потребує відточеної здатності розрізняти культурні сигнали: мільйони марок і значень, через які здійснюється прагнення до якнайбільшого поділу реальності, так ніби кожна її крапля варта того, щоб її скоштувати окремо від інших, закоркувавши принагідно у пляшку з відповідною ідентичністю. Саме так, культурне переживання залишилось єдиним засобом хоч якось визначитись у значенні симулякрів, а для цього потрібні чисельні, різнощаблеві, прозорі, всілякі переживання.

Отже, не механічна реальність, а пережиття, зтягнутість життям, неважливо, в віртуальність чи реальність, є сенсом, а тому і точкою відліку для формувань, якщо й не ієрархій, то хоча б культурно-стильових типів чи диференціацій. Загалом у наш час складно зрозуміти, де проявляється ексклюзія, а де ні, так само, як і важко, мабуть, досліджувати низку інших пов'язаних феноменів: класи, страти, дискримінацію, стигматизацію й не тільки. Проблема навіть не в тому, що існує безліч віртуальних реальностей, а також врахуванні надмірного часу, в них проведеного, а радше у неможливості чітко провести межу між виважено спаяними реальністю і віртуальністю, ту межу, що часто розводять правду і брехню, справедливість й шахрайство, інклюзію та ексклюзію, зрештою добро і зло. А. Шюцу не могло б, напевно, спасти на гадку, що повсякденності, робочі операції якої мають вплив на оточуючих інших, можна буде колись не довіряти як верхній реальності (реальності з реальностей), запідозривши останню у віртуальності. Так, життя протікає нібито в реальності, проте часто діячі, від яких залежить подальша доля певної дійсності, раптом, виявляється, чинять свої справи із затишку віртуальності, і тоді, чи можливо боротися з персонажами у сні? Це стосується зазвичай як політики, завдяки конструкціям мас-медіа, так і економіки: «Наприклад, найбільші фінансові спекуляції, на зразок тих, які реалізуються Дж. Соросом, що викликають падіння життєвого рівня і загалом економічний колапс цілих країн, відбуваються у віртуальній сфері (світовий валютний ринок цілком «віртуалізований»), а те, з чим доводиться фізично і психологічно мати справу громадянам держав – жертвам кризи, належить до сфери побічних або непередбачених наслідків» [5, с. 404]. Та й сама людина навчилася ставати віртуальною, бо це дає змогу захищатись і маніпулювати проектом «Я» (в цьому ж електронному листі за видимими побажаннями успіху може критися справжня злоба, яку так примітивно не стрима-

еш в інтерсуб'єктивній комунікації). Тому, найвірогідніше, ексклюзія в сучасній культурі приховується за браком доступу саме до культурного переживання, лише в такій послідовності, коли вже пережита і тому бажана віртуальність вимагатиме свого втілення в реальності. Чи то мова йтиме про рекламу (віртуальність) і спожитий внаслідок останньої товар (культурне пережиття), телерозваги і їх втілення у відпустці, новини і досвід реальних подій, чи просто про ідентичність і людину. Тим часом, критерій стратифікації в наш час визначається доступом до можливості знову «розчаклувати» реальність (Вебер), або здобути знання про реальність, переживши культуру, розпутати її віртуальний клубок, розчинивши найдієвішим – онтологією.

Соціокультурний доступ

Запитуючи в одного боку людських знань, я отримував незліченну кількість точних відповідей про те, чого я не запитував: про хімічний склад зірок, про рух сонця до сузір'я Геркулеса, про походження видів і людини, про форми нескінченно малих атомів, про коливання нескінченно малих невагомих часток ефіру; проте відповідь в цій галузі знань на моє запитання: в чому сенс мого життя? – була одною...

Л. Толстой. Із сповіді

Фактично те, що відбувається нині в культурі – це просто загострення природної, тобто з народження, ексклюзії: незнання сенсу життя, цієї розпачі з самого початку нічого про себе не знати. В Лакана навіть є термін «розщепленого суб'єкта» – тобто людини, яка намагається знайти свій образ і подобу, проте доліплювання «ідентичностей» до безпорадного макету викликає швидше спрагу недовершеності, індивід приречений маривом своєї цілісності. І ця екзистенціальна метушня пошуку робить людину таким чином ніколи не проти, проте рідко коли за щось. Тому вона практично стає культурним смітником, в який без розбору сипляться ідентичності всеможливих індивідів, груп і організацій, з медіа, субкультур і т. д. З часом вона звикається зі своїми прізвиськами, що їй дає суспільство у вигляді влади референційності, за Альтюссером, або інтерпеляції, а за потреби легко засвоює інші. Колись проблема смерті змусила Бергера і Лукмана говорити про цілу систему символічних універсумів, які мали згладжувати цю природну ексклюзію в соціальному порядку. В наш час вони не діють, оскільки значення вихолостило свої значення і називається тепер симулякрами, єдиний вихід знову його одухотворити, пробудивши до життя, – це просто пережити. Будь-які символічні універсуми здобувають шанс посісти своє традиційне місце в сучасній культурі, лише ініціювавшись у практиці, тобто через *культурне пережиття*.

Культурне – маються на увазі дискурси, що плетуть свої сенси або логіки згідно з певною цінністю, видобутою з якоїсь Шюцовой кінцевої області значень (наприклад, сім'я) або просто мізерної крихти реальності (сім'я на пікніку). Такі домінуючі цінності певної реальності, вишикувані за її логікою або дискурсом, за Тевено і Болтанські називаються порядками величання. Справді, порядки величання – це форми легітимного оцінювання, пов'язані з загальнозначимими цінностями, благами. В порядках величання просто ціннісні дискурси перетворюються на дискурси благ.

Пережиття – це режими дій, за Тевено і Болтанські, які схоплюють ті чи ті формати реальності з прагматикою, яку визначає дискурс цього формату.

Отже, людина з народження обов'язково в чомусь ексклюзійна на рівні *пережиття* реальності – це такі природні ексклюзії, як смерть, хвороби, одномірність статі (для народження дітей потрібен партнер протилежної статі), вік (ейджизм), місце (периферійна країна) та сім'я (неблагополучна) народження. Але вона також ексклюзійна і на рівні *культурного*, наприклад, біла жінка тощо. Це тому, що ієрархії Культурного і Пережиття перехреснюються, вирельєфлюючи суспільну архітектуру.

На рівні Культурного ексклюзія – це те, що лежить поза домінуючим ціннісним дискурсом у певному форматі реальності. Тобто, це ціннісні дискурси, належні потенційно до дискурсивної області, за Лакло і Муфф, або конкретніше – до дискурсивного порядку, за Феркло. Якщо казати спрощено, йдеться про мови культури і субкультури або, інакше, про відповідно домінуючий і маргінальний дискурси в певній реальності.

Щодо Пережиття ексклюзія пов'язана з ієрархією самих цих реальностей (кінцевих областей значень, за Шюцом) або форматів реальностей чи режимів дій на базі благ, у розумінні Тевено і Болтанські – загальнозначимих цінностей. Порядки величання якраз і є цінностями таких домінуючих реальностей суспільства. Так, технократичний – мається на увазі значимість для

суспільства технологій і всього, що з ними пов'язано. Звісно, громадський порядок величання – пов'язаний із кінцевою областю значень демократії, ринковий – ринковою економікою, патріархальний – сім'єю, родиною. Так, за сьогоднішнього домінування в суспільстві реальності технологій, тобто надіндустріальному суспільстві (Тоффлер), робота як один із форматів реальності цінується більше за сім'ю, ніж, скажімо, це було за домінування в суспільстві сім'ї – зазвичай його тоді називають традиційним типом суспільства. Тому, хоч сім'я і технології є універсальними цінностями, все-таки на глобальному суспільному рівні в наш час технократичний порядок величання домінує над патріархальним. Скажімо, в типову ситуацію ексклюзії потрапляє жінка, яка обирає догляд за немовлям (формат реальності «сім'я») на противагу професійній кар'єрі (режим дії «робота»). Проте вона зазвичай не проймається справедливим бунтарським духом, покровителем феміністки, її спокій інтерналізований дискурсом традиційної фемінності, легітимований патріархальним порядком величання (вагомістю в суспільстві реальності «сім'я»). Звісно, для кожного агента, чи то особи, організації або суспільства, вибудовуватиметься своя ієрархія різноманітних реальностей із домінуючими в них ціннісними дискурсами. Тож порівняння виявлених вищеописаним способом стратифікацій, наприклад, окремих груп (субкультур, маргіналів) із суспільством дасть змогу описати в них незбіжності й суперечності, внаслідок яких відбуваються процеси ексклюзії чи інклюзії в культурі.

У цій статті запропоновано підхід до вивчення ексклюзії на основі луманівської теорії соціальних систем. Представлення системи як бінарного коду «реальність–віртуальність», який продукує механізм її збереження і відтворення – сенс, тобто відповідно «культурне пережиття», дає можливість по-новому досліджувати сучасні соціокультурні структурні процеси, спираючись на теорії дискурсів (Фуко, Лакло і Муф, Феркло) та порядків величання Тевено і Болтанські.

1. Бодрийяр Ж. Система вещей / Жан Бодрийяр ; [пер. с фр. С. Зенкин]. – М. : Рудомино, 2001. – 320 с.
2. Болтанські Л., Тевено Л. Социология критической способности [Электронный ресурс] // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2000. – Том III. – № 3. – Режим доступа: <http://www.ecsocman.edu.ru/images/pubs/2005/01/14/0000202386/007boltanski66-83.pdf>. – Назва з екрана.
3. Гумбрехт Х. У. В 1926: на острие времени / Ханс Ульрих Гумбрехт. – М. : Новое литературное обозрение, 2005. – 570 с.
4. Евгенидис Дж. Средний пол : роман / Джеффри Евгенидис. – СПб. : Амфора, 2003. – 752 с.
5. Ионин Л. Г. Социология культуры: путь в новое тысячелетие : учебн. [для вузов] / Ионин Л. Г. – 3-е изд., перероб. и доп. – М. : Логос, 2000. – 432 с.
6. Йоргенсен В. Дискурс-анализ: теория и метод / Марианне В. Йоргенсен, Луиза Дж. Филлипс. – Х. : Гуманитарный Центр, 2004. – 334 с.
7. Луман Н. Реальность масс-медиа / Никлас Луман. – М. : Праксис, 2005. – 253 с.
8. Медіа. Демократія. Культура / Л. Аза, І. Бекешкіна, О. Вишняк та ін. ; [за ред. Н. Костенко, А. Ручки] ; НАН України Інститут соціології. – К. : Інститут соціології НАН України, 2008. – 355 с.
9. Оксамитна С. Социальная эксклюзия в Украине на начальной стадии реставрации капитализма / С. Оксамитна, В. Хмелько // Социология: теории, методы, маркетинг. – 2004. – № 3. – С. 66–77.
10. Тевено Л. Креативные конфигурации в гуманитарных науках и фигурации социальной общности [Электронный

- ресурс] / Л. Тевено // Новое литературное обозрение. – 2006. – № 77. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo>. – Назва з екрана.
11. Тевено Л. Наука вместе жить в этом мире [Электронный ресурс] / Л. Тевено // Неприкосновенный запас. – 2004. – № 3 (35). – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo>. – Назва з екрана.
12. Уельбек М. Элементарні частинки : роман / Мішель Уельбек; [пер. с фр. Р. В. Мардер]. – Х. : Фоліо, 2005. – 285 с.
13. Фуко М. Наглядати й карати: народження в'язниці / Мішель Фуко; [пер. з фр. П. Тарашук]. – К. : Основи, 1998. – 392 с.
14. Шюц А. О множественности реальностей [Электронный ресурс] / Альфред Шюц; [пер. с англ. А. Корбут] // Социологическое обозрение. – 2003. – Том 3. – № 2. – Режим доступа: <http://club.fom.ru/books/doc2204071755.pdf>. – Назва з екрана.
15. Sibley D. Geographies of exclusion: society and difference in the West / David Sibley. – London : Routledge, 1995. – P. 206.

Furdyga O.

EXCLUSION IN MODERN CULTURE

This paper presents the approach of studying of exclusionary processes in modern culture, because of fundamental distinguishing of “reality-virtuality” on the base of the theories of Luman’s social systems, discourses (Foucault, Laclau and Mouffe, Ferclaut) and Thevenot&Boltanski’s grandeurs.

Keywords: *exclusion, culture, reality, virtuality, ontology, discourse, grandeurs, regimes of engagement, criteria of stratification.*

УДК 316.334.55/.56(477):329.14

T. Diyeva

PATRIMONIAL SETTLEMENTS IN UKRAINE: A REVITALIZED UTOPIA?

This paper is devoted to what might be described as a new social movement in Ukraine, Russia and Belarus – a movement of patrimonial settlements. This movement is inspired on the texts by a Russian writer Vladimir Megre and pleading for a return to ‘mother earth’ for an unalienated life in small scale egalitarian communities. To some extent it reminds agrarian communities which were a part of communal socialism ideology proposed by Narodniki in XIXth century’s Russia. The key question of my article is whether we can see the phenomenon of patrimonial settlements as a revitalization of an idea of communal socialism.

Keywords: *alternative communities, socialism, patrimonial settlements.*

This article is devoted to what might be called as a new social movement in Ukraine, Russia and Belarus – patrimonial settlements. This movement is inspired on the texts by a Russian writer Vladimir Megre and pleading for a return to ‘mother earth’ for an unalienated life in small scale egalitarian communities. The main object of this article is to try to find out whether we can see the phenomenon of patrimonial settlements as a revitalization of an idea of agricultural communities (communal socialism). Alternative communities is quite a new phenomenon for contemporary Ukraine (there were commu-

nities in XIX and the beginning of XX century), therefore little analysis has been done yet. While communal socialism as one of the theoretical streams of socialism was analyzed quite well (examples are Shubin, Antonov). I will try to reach the goal of the article making an analysis of the two based on my field research in eight different communities in Ukraine.

The end of XIX century in Russian Empire was notable for arising different streams of socialism theories. Communal socialism appeared at the 60-s as one of these streams, proposing a way of reforms